

Szociológia Doktori Iskola

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Martin József Péter

**Felzárkózás vagy bezárkózás?
A magyar gazdaság teljesítménye és az
euroszkepticizmus alakulása az EU-csatlakozás
után, összehasonlító keretben
című Ph.D. értekezéséhez**

Témavezető:

Lengyel György, DSc
egyetemi tanár

Budapest, 2015

Szociológia és Társadalompolitikai Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Martin József Péter

**Felzárkózás vagy bezárkózás?
A magyar gazdaság teljesítménye és az
euroszkepticizmus alakulása az EU-csatlakozás
után, összehasonlító keretben
című Ph.D. értekezéséhez**

Témavezető:

Lengyel György, DSc
egyetemi tanár

© Martin József Péter

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	3
I. Kutatási előzmények és a téma indoklása	4
II. A felhasznált módszerek	9
III. Az értekezés eredményei	11
IV. Főbb hivatkozások.....	17
V. A témakörrel kapcsolatos saját (ill. társszerzős) publikációk jegyzéke	21

I. Kutatási előzmények és a téma indoklása

A disszertációban Magyarország gazdasági teljesítményét, valamint a magyar lakosságnak és a politikai elitnek az európai integrációhoz való viszonyulását vizsgáltuk az Európai Unió (EU) 2004-es keleti bővítését követő egy évtizedben. Néhány ponton az elemzést közép- és kelet-európai komparatív perspektívába ágyaztuk, a magyarországi helyzetet elsősorban a lengyelországi fejleményekkel vetettük össze. Az értekezés elméleti keretét a közgazdaságtani és gazdaságszociológiai institucionalizmus, valamint az európai integrációval kapcsolatos politikatudományi és szociológiai, továbbá elitszociológiai irodalom adta. Szándékunk szerint a dolgozat elsősorban az EU megítélése és a gazdasági teljesítmény közötti, eddig fel nem tárt új vagy újszerű összefüggésekből adódó következtetésekkel járul hozzá a tudományos diskurzushoz.

*

Az *intézmények* szerepének vizsgálata bevett téma az utóbbi évtizedek társadalomtudományi diszkussziójában (például Polányi, 1976; Granovetter, 1990; Elster, 1995; Fligstein, 2001; North, 1990, 2005; Acemoglu et al., 2004). Intézmények alatt azokat a mechanizmusokat és szabályokat értjük, amelyek strukturálják az egyéni és a szervezeti

cselekvést (North, 1990), és amelyek hatással vannak a gazdaság és a társadalom működésére. Az intézmények „számítanak”. Az intézményeknek a hosszabb távú gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása a közgazdaságtan friss hullámának kedvelt vizsgálódási terepe lett (lásd például Acemoglu et al. 2004, Rodrik, 2013).

*

Az *európai integráció*hoz való viszony alapvetően határozta meg a rendszerváltás óta eltelt negyedszázad magyarországi politikáját, gazdaságát és közbeszédét. Az államszocializmus 1989-1990-es összeomlása után az „euroatlanti csatlakozás”, azon belül pedig az Európai Közösségbe (1993-tól az Európai Unióba) való belépés igénye a magyar politikai elit egyértelmű, kormányokon átívelő célja lett. A szinte teljes társadalmi konszenzussal elérni kívánt uniós tagság stratégiai kérdésként, „politikai vágyként” jelent meg (Balázs, 2014:). A Keletről Nyugatra fordulás határozta meg a rendszerváltás utáni évek gazdaságpolitikáját is, ez volt hivatva csökkenteni az adatokban megmutatkozó és szabad szemmel is jól látható gazdasági fejlettségbeli különbséget Magyarország és a „Nyugat” között.

*

Vizsgálatunkban kitüntetett helyet kaptak a társadalmi és gazdasági szereplőknek – az elitnek és a lakosságnak – a percepciói. Az intézmények az azokat megszemélyesítő aktorok percepciói alapján működnek (North, 1990). Eliten azt a kisebbséget értjük, amely a döntéshozatali-befolyásolási pozíciók birtoklásával vezető szerepet tölt be a társadalomban, például a gazdaságban és a politikai életben (például Aron, 1950) Az új elitparadigma (Highly-Pakulski, 2000) nyomán feltételezhetjük, hogy az európai uniós intézményi változások során az elitnek kulcsszerep jut, mert az elitmozgások felülírhatják az érvényben lévő szabályokat.

*

Az értekezésben az institucionalizmus és az integráció iránti negatív viszonyulás, vagyis az euroszkepticizmus (például Serrichio et al., 2013) szakirodalmának áttekintése után megadjuk a dolgozathoz nélkülözhetetlen háttérrel a magyar gazdaság fejlődéséről a rendszerváltástól az EU-csatlakozásig, valamint a 2008-ban kezdődött globális gazdasági és pénzügyi válságnak az EU-ra gyakorolt hatásáról. Ezután következik empirikus elemzésünk az euroszkepticizmusról és a gazdasági teljesítményről, illetve azok összefüggéseiről.

Az értekezés *kutatási kérdései* a következők: Milyen dinamikája és alakváltozásai voltak az euroszkepticizmusnak

Magyarországon a 2004-es uniós csatlakozás után? Milyen összefüggésekre vezethető vissza az EU megítélésének változása Magyarországon és Közép-Európában? Miként alakult a magyar gazdaság teljesítménye az elmúlt évtizedben, komparatív perspektívában? Miként befolyásolta az EU megítélése, illetve az euroszkepticizmus alakulása a gazdasági döntéshozatalt és a gazdasági teljesítményt Magyarországon és Lengyelországban?

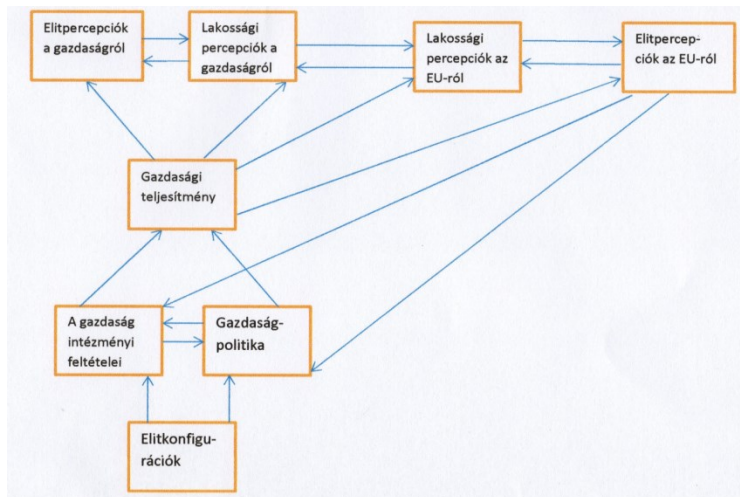
Az értekezésben a *gazdasági teljesítményt* az egy ország által megtermelt nemzeti jövedelemmel, vagyis a bruttó hazai termékkel (GDP) operacionalizáltuk. North (1991) nyomán *formális intézmények* alatt a formális szabályokat, például a törvényeket értjük, megkülönböztetve az *informális intézményektől*, vagyis a normáktól, a hagyományoktól és a szokásoktól. *Intézményépítés* alatt azt a folyamatot értjük, amelynek révén létrejönnek a formális és informális intézmények, és amelyek releváns módon járulnak hozzá egy ország gazdasági teljesítményéhez. Az absztrakt, formális szabályokat nem vagy csak homályosan implikáló európai uniós értékek nem illeszthetők bele a North-i fogalmi keretbe. Azért nem, mert a North-i informális intézményekkel (vagyis a kultúrával) ellentétben a „*normatív hatalom*” értékei külső (exogén) normaként tételeződnek. Így a szerződésekben

tételezett európai uniós értékekre Manners-i (2002) értelemben vett normaként utaltunk.

Az értekezés hipotézisei:

1. Az utilitarista és pragmatikus magyarázatokkal (lásd például Gabel, 1998) összhangban Magyarországon a gazdasági teljesítmény lakossági percepciója – a vizsgált évtizedben, vagyis 2004-től 2014-ig – összefüggésben állhatott az EU lakossági megítélésével.
2. A 2010-es kormányváltást követően a kormányzó elit EU-val kapcsolatos kritikái felerősíthették a lakossági euroszkepticizmust, és annak keményebb formáihoz vezethettek.
3. Az elit viszonyulása az EU-hoz – a North-i (1990) és Manners-i értelemben vett normák megsértésén keresztül – befolyásolhatta a magyar gazdaság teljesítményét: a gazdaságpolitika és az intézmények egyes elemei válhattak az euroszkepticizmus negatív hatásának csatornáivá.

Az értekezés *sémája* a következő:

II. A felhasznált módszerek

Elemzésünk során többféle *kutatási módszert* vettünk igénybe, így szándékunk szerint e módszerek korlátai kiküszöbölhetőek.

A lakossági percepciókra és attitűdökre vonatkozó adatokat az Európai Bizottságnak az összes tagállamra kiterjedő, több évtizedre visszanyúló rendszeres *lakossági közvéleménykutatásaiból* – az Eurobarometer felmérésből¹ -- merítettük, és azokat vettettük alá másodelemzésnek. Az

¹ Az Eurobarométer 1973 óta méri fel az európai lakosság véleményeit és attitűdjeit.
<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/>

elitpercepciókat részben az INTUNE² kutatásból idéztük fel. A különböző percepcionális és attitűdváltozókat idősorosan elemeztük, és a köztük lévő esetleges kapcsolatot pedig statisztikai módszerrel, korreláció- és regresszióelemzéssel teszteltük. Mindebből a magyarországi és a közép-európai euroszkepticizmus alakulásaira, okaira és következményeire tehettünk megállapításokat.

Alkalmaztuk a *médiaelemzés* eszközét is. Az értekezésben médiatartalom-elemzéssel elemeztük a magyar politikai elitnek, illetve azon belül Orbán Viktor kormányfőnek az EU-val kapcsolatos megnyilatkozásait a csatlakozás utáni időszakban. A tartalomelemzésből a magyarországi politikai elitnek az EU-hoz való viszonyulására és euroszkepticizmusára vonatkozóan nyerhettünk információkat.

Komparatív elemzésünkben a közép-európai térség országainak – főleg Lengyelországnak – a gazdasági teljesítményét vetettük össze a magyar gazdaság „kemény mutatóival”. Korrelációelemzéssel igyekeztünk feltárni az attitűd- és intézményi változók, valamint a kemény mutatók közötti kapcsolatot. Ezzel a módszerrel megragadhatóak voltak a gazdasági teljesítmény és az EU megítélése közötti egyes összefüggések, például az, hogy az euroszkepticizmus

² INTUNE: Integrated and United? A Quest for Citizenship in an Ever Closer Europe. Az Európai Unió hatodik keretprogramja által finanszírozott elitkutatás. Az adatfelvétel 2007-ben és 2009-ben készült.

miként hatott – közvetlenül vagy közvetetten, az intézményi változókon keresztül – a gazdasági teljesítményre.

III. Az értekezés eredményei

- A 2008-ban kezdődött válság évei alatt – 2012-re –, de nemcsak a krízis következtében, mélypontra süllyedt az EU megítélése Magyarországon és az EU-ban is. Ez azért releváns probléma, mert a Maastrichti Szerződés utáni Európában a közvélemény fontos tényezővé vált, amely akár blokkolhatja is az integráció folyamatát („korlátozó disszenzus”).
- Az EU-csatlakozás utáni magyarországi lakossági euroszkepticizmus komplex és ellentmondásos jelenség. A magyar társadalom döntő többsége nem kérdőjelezi meg a tagságot, kötődése Európához átlag feletti, európai identitása a belépés utáni évtizedben nőtt. Eközben 2004 és 2012 között egyre kevesebben voltak, akik szerint az EU „jó dolog”, illetve, akik „pozitív képet alkottak” az unióról. Az elégedetlenek tábora ebben a periódusban nőtt, ami pragmatikus, utilitarista viszonyulásra, „puha” euroszkepticizmusra utal.

- A 2010 utáni magyarországi kormányzó elit euroszkepticizmusa „keményedő”, sokszor hajthatatlan, érzelmi és bezárkózó jellegű, jóllehet sok tekintetben ellentmondásos. Retorikai jellegére utalhat, hogy az EU-val kifejezetten ellenséges, „szabadságharcos” szóvirágok dacára Magyarország – tisztán formális értelemben – 2010 után is az EU jogkövető országai közé tartozott.
- Közép-Európában a keleti bővítést követő egy évtizedben erősen korrelált egymással a gazdasági helyzetről és az EU-ról alkotott vélekedés: a lakossági euroszkepticizmus összefüggött a gazdasági teljesítménnyel. Magyarország és Lengyelország ennek a jelenségnek a két „végpontja”. Magyarországon a gazdaság megítélése tartósan kedvezőtlen volt, továbbá a régiós és az EU-átlagnál negatívabbnak bizonyult az unió megítélése. Lengyelországban ugyanakkor a gazdaság tartósan kedvező, átlag feletti megítélése tartósan pozitív EU-képpel társult.
- „EU-politikai paradoxon” érvényesült Lengyelországban és Magyarországon. A keményen EU-ellenes Kaczynski-vezetés 2005 és 2007 között alatt is kedvező volt az EU megítélése Lengyelországban. Az eurofil Gyurcsány-kormány időszakában, 2004 és 2009 között ugyanakkor alacsony volt az EU „népszerűsége” Magyarországon. A

2004 utáni évtizedben a lakosságnak az EU-val kapcsolatos percepciói nem elsősorban a kormányzó elit politikai deklarációitól függtek.

- A magyarországi euroszkepticizmus elmúlt évtizedbeli alakulásának vizsgálatakor elsősorban az utilitarista magyarázatok – annak szociotróp és egocentikus formái – relevánsak. Átmenetileg és kondicionáltan a „politikai közelítés” (*political cueing*) is szerepet játszott az EU megítélésében, jóllehet a 2010-es politikai fordulat utáni keményedő euroszkepszis nem tört át a közvéleményen.
- A magyar esetben a gazdaság kirívóan gyenge lakossági megítélését – 2004 és 2012 között – visszaigazolták a gazdaság kemény mutatói. A csatlakozás óta eltelt évtizedben Magyarország alig tudott közelebb kerülni az unió átlagához, miközben az összes ezredforduló után csatlakozott ország dinamikusabban konvergált. Magyarország első évtizedét az EU-ban a gazdasági teljesítmény alakulása szempontjából nem túlzás elvesztegetett évtizednek értékelni.
- A magyarországi gazdaságpolitika 2001-2002 óta szembement a tankönyvi megoldásokkal és a közép-európai országok gyakorlatával. 2001 és 2006 között az államháztartás hiánya a példátlan költsékezés miatt

megnőtt, ami hosszabb távon tette lehetetlenné a gazdasági teljesítménybeli felzárkózást. A politikai eliten belüli szakadás és mély bizalmatlanság összefüggésben állhatott a „fiskális alkoholizmussal”.

- Lengyelországban a politikai elit pragmatikus konszenzusa katalizálta a feszes fiskális politikát és a növekedésbarát gazdaságpolitikát. Magyarországon a gazdaság és az EU megítélése átpolitizáltabbá vált, és sokkal inkább a politikai ciklusokhoz igazodott, mint Lengyelországban. Ez összefügghetett azzal, hogy Lengyelországra az elmúlt évtizedben az EU centrumához történő dinamikus konvergencia volt a jellemző, igaz, a magyarországinál jóval alacsonyabb szintről.
- A 2010-es magyarországi politikai fordulatot követően a gazdasági teljesítmény alakulására vonatkozó kockázatok módosultak. Az államháztartási rizikók mérséklődtek, mivel a 3 százalékos hiánycélt tartósan betartotta a kormány. A jogállamiság eróziója és a korrupció átalakult mintázata ugyanakkor az intézményi kockázatok növekedéséhez vezetett.
- Az intézményi minőséget mérő proxik, így a jogállamiságot és a korrupciót közelítő indexek esetében – miként az euroszkepticizmus alakulását illetően – az

évtizedes folyamatosság érvényesült: a trendek az európai uniós csatlakozás óta romlottak Magyarországon. Az adatokban nem tükröződik a 2010-es politikai fordulat.

- A kormányzó elit eseti normaszegései (2010 előtt), s különösen a 2010 utáni fordulat a keményebb euroszkepticizmus és normatagadás irányába az üzleti környezet erodálásához és a beruházások visszaeséséhez vezetett. Ez – 2012-ig – visszavetette a gazdasági teljesítményt. 2012 után javult a gazdasági teljesítmény, főleg az uniós pénzek nagyarányú beáramlása miatt. A beruházási ráta a vizsgált évtized egészében korrelációt mutatott a jogállamiság alakulásával: amikor a jogállamiságról alkotott percepció romlott, a beruházások visszaestek. Az elit euroszkepticizmusa a formális (jogállamiság) és informális (korrupció, átláthatóság) intézmények csatornáján keresztül befolyásolhatta a gazdasági teljesítmény alakulását, amelynek romlása a lakossági euroszkepticizmus növekedéséhez vezethetett.
- Magyarországon a 2004 óta eltelt évtizedben a lakossági euroszkepticizmus szignifikáns pozitív korrelációt mutatott a vizsgált formális és informális intézmények alakulásával. A növekvő euroszkepticizmus Magyarországon az intézményi tényezők minőségéről alkotott percepciók romlásával járt együtt. Ebben az

összefüggésben a 2008-ban kezdődött válságnak és a 2010-es politikai fordulatnak a hatása nem kimutatható. Nem egyértelmű, hogy a formális és informális intézmények – mindenekelőtt a jogállamiság – minőségének romlása okozhatta a gazdasági teljesítmény visszaesését, vagy fordítva, a gyenge gazdasági teljesítmény vezetett a percepciókon alapuló intézményi indexek rosszabbodásához.

- Magyarországon az euroszkepticizmus és a gazdasági teljesítmény közötti csatornát az intézmények minősége, illetve az azokról kialakult percepciók jelentik. A szintén vizsgált Lengyelországban nem találtunk ilyen összefüggést.
- Az intézmények mellett az elitmozgások is „számítanak” a gazdasági teljesítmény alakulásában. Az elitkonfigurációknak szerepük van a fejlődésben, mivel meghatározzák a gazdaságpolitikát és – részben – az intézményi változást.

*

Az *1. hipotézis*ünk, amely az euroszkepticizmust a magyar esetben utilitarista, pragmatikus okokkal – a gazdaság megítélésével – hozta összefüggésbe, igazolódott. E kapcsolat

azzal a megszorítással érvényes, hogy a 2010 utáni politikai fordulatot követően Magyarországon jelentősen gyengült ez az interakció. Az utilitarista magyarázatot az is gyengítheti, hogy Magyarország az EU-nak az egyik legnagyobb haszonélvezője, pénzügyi értelemben.

A 2. *hipotézis*ünk – amennyiben a kormányzó elit attitűdjeinek a lakossági viszonyulásokra vonatkozó *közvetlen* hatását tekintjük – nem igazolódott. A kormányzó elit euroszkepticizmusa nem tört át a lakosság irányába, ennek hatása közvetett és kondicionált lehetett.

A 3. *hipotézis* igazolódott, mivel az euroszkepticizmus a formális (jogállamiság) és informális (korrupció, átláthatóság) intézmények csatornáján keresztül befolyásolhatta a gazdasági teljesítmény alakulását.

IV. Főbb hivatkozások

Acemoglu, Daron – Johnson, Simon – Robinson, James A. (2004): Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. National Bureau of Economic Research. Working paper series. 1-111 o.

Acemoglu, Daron – Robinson, James, A. (2013): Miért buknek el a nemzetek? HVG Kiadó. Budapest. 502 o.

Anderson, Christopher J. (1998): When in Doubt, Use Proxies. *Comparative Political Studies*. Vol. 31., No. 5. 569–601. o.

Aron, Raymond (1950). Social Structure and Ruling Class. *British Journal of Sociology*.

Balázs, Péter (2014): Közeledés vagy távolodás? *Közgazdasági Szemle*. LXI. Évf. Április. 350-362. o.

Benczes, István (2012): Kihívások és dilemmák az Európai Unióban. In: *Földobott kő? Tények és tendenciák a 21. században.* (Szerk.: Muraközy László). Akadémiai Kiadó. Budapest. 199-239. o.

Bod, Péter Ákos (2011): Elpolitizált gazdaság. Magyarország 2002 és 2010 között. *Magyar Szemle Alapítvány*. Budapest. 336 o.

Elster, Jon (1995): A társadalom fogaskerekei. *Osiris-Századvég*. Budapest. 182 o.

Fligstein, Neil (2001): *The Architecture of Markets. An Economic Sociology of Twenty-First-Century Capitalist Societies*. Princeton University Press. Princeton.

Fligstein, Neil (2008): *Euroclash*. Oxford University Press, Oxford–New York. Kindle kiadás. 279 o.

Fric, Pavol – Lengyel, György – Pakulski, Jan – Szomolany, Sonja (2014): Visegrad Political Elites in the European Crisis. In: Political Elites in the Transatlantic Crisis. Houndmills, Palgrave Macmillan. 81-100. o.

Gabel, Matthew (1998): Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*. Vol. 60, No. 2. 333-354. o.

Göncz, Borbála (2010): Perception of European Integration in Central and Eastern European Countries. In: European Social Register (Eds.: Füstös, L., Guga, L., Szalma I.). Hungarian Academy of Sciences. Budapest. 1-23. o. I-book letöltés.

Györffy, Dóra (2012): Bizalmatlanság és gazdaságpolitika. Hajlamok és ellenszerek. In: A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg. (Szerk.: Muraközy László) Corvina Kiadó. Budapest. 56-82. o.

Higley, John – Pakulski, Jan (2000): Elite Theory versus Marxism: The Twentieth Century Verdict. In: Elites after State Socialism, edited by John Higley, György Lengyel. Rowman & Littlefield Publishers, 2000. 229-243. o.

Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2008): Postfunctionalist Theory of European Integration. *British Journal of Political Science*. Vol. 39. No. 1. 1-23. o.

Lengyel, György (2012): Elit, apátia, színlelt demokrácia.
In: Iskola, társadalom, politika (Szerk.: Bihari M. – Laki L. –
Stumpf I. – Szabó A.). Gázsó Ferenc tiszteletére,
nyolcvanadik születésnapjára. Budapest. 115-130. o.

Manners, Ian (2002): Normative Power Europe: A
Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*.
Vol. 40. No. 2. 235-258 o.

North, Douglass (1990): Institutions, Institutional Change and
Economic Performance. Cambridge. Cambridge University
Press. Kindle kiadás. 152 o.

North, Douglass (1991): Institutions. *Journal of Economic
Perspectives*. Vol. 5. No. 1. 97-112. o.

North, Douglass (2005): Understanding the Process of
Economic Change. Princeton University Press. Princeton and
Oxford. Kindle kiadás.

Oblath, Gábor (2014): Gazdasági instabilitás és regionális
lemaradás – Magyarország esete. *Külgazdaság*. 2014/5-6.
szám. 5-42. o.

Polányi, Károly (1976): A gazdaság, mint intézményesített
folyamat. In: Az archaikus társadalom és a gazdasági
szemlélet. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.

Rodrik, Dani (2013): The Past, Present, and Future of Economic Growth. Global Citizen Foundation. Working paper 1. 1-63. o.

Rothstein, Bo (2011): The Quality of Government. Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective. The University of Chicago Press. Chicago and London. 301 o.

Szczerbiak, Aleks – Taggart, Paul (eds.) (2008): Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Vol. 2. Oxford.

World Bank (Világbank) (2002): Building Institutions for Markets. World Development Reports. Overview. 1-12 o.

V. A témakörrel kapcsolatos saját (ill. társszerzős) publikációk jegyzéke

Folyóiratcikkek:

- Válságkezelés és az euroszeptizmus erősödése Magyarországon és az EU-ban. Okok, minták, következmények. *Külgazdaság*. 2014/5-6. 67-100. o.

- Az euroszkepticizmus útjai Magyarországon. Gazdaságpolitika és európai uniós percepciók válságkörülmények között. *Competitio*. 2013. 1. 5-23. o.

Könyv, könyvrészlet:

- Pragmatizmus, ideológia, szkepszis. A magyar politikai elit és a közvélemény viszonyulása az Európai Unióhoz. In: (Magyar) nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére. (Szerk.: Széchenyi Ágnes, Buzinkay Géza) Líceum Kiadó. Eger. 2014. 161-179. o.
- La désillusion des pays d'Europe centrale et orientale a l'égard de l'Union Européenne. In: Nouveaux acteurs, nouvelle donne (eds: B. Badie et D. Vidal). Éditions La Découverte, Paris, 2011. pp. 228-235.
- Álomcsőd. Interjúk a válságról. Alinea Kiadó, Budapest, 2010. (Társzerző: Várkonyi Iván) 177 o.
- Vállalkozói félelmek és várakozások az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán. (Társzerzők: Lengyel György, Blaskó Zsuzsa) In: Társadalmi Riport, Budapest, 2000. 377-409. o.

Egyéb:

- Gazdasági kormányzás az EU-ban. Különszám. (szerkesztő). *Európai Tükör*. 2011. február. 148 o.